

tehnologija i društvena integracija

vladimir štambuk

1. Mnogi faktori utiču na procese integracije i dezintegracije u savremenom društvu. Nas, međutim, posebno interesuju procesi integracije i dezintegracije koji su posledica tehnoloških inovacija. Integracija i dezintegracija društveni su inverzni procesi. *Integracija* podrazumeva sve ono što omogućava da se jedno društvo javlja u svojim autentičnim – specifičnim aspektima, pri čemu se na poseban način iskazuje one svetske (globalne) tendencije koje predstavljaju dominantnost društvenosti datog perioda. Integracija, dakle, predstavlja sve ono što omogućava da se autentičnost iskaže, ali na takav način da u sebi obuhvata na sintetičan način prednosti – specifičnosti date kulture – civilizacije, a s druge strane da potpomaže napredak društva. Pod napretkom, u najkraćem, uzima se ono što unapređuje, poboljšava, pospešuje razvoj celokupnih uslova života i dostojanstva čoveka. *Dezintegracija* je inverzni proces, koji se prvenstveno iskazuje u preslikavanju, i to nekritičnom, u dekompoziciji autentičnosti, u razmrvljenosti kulture, progressa i ljudskih skupina i njihovo postavljanje u antagonističke, često destruktivne i involutivne položaje. Naravno, integracija koju je mnogo teže odrediti nego dezintegraciju, nije težnja ka jednoobraznosti, dominantnosti pojedinih grupa kao jedinih stvaralaca socijalnih referencijalnih okvira. Integracija ne podrazumeva ukidanje razlika, raznovrsnosti itd. Ona samo podrazumeva takvo »ukrštanje« raznovrsnosti koje će obezbediti da te raznovrsnosti budu nosioci bolje egzistencije i dostojnijeg ljudskog života, a ne da budu, kao što je to u procesima dezintegracije, nosioci involucije. Jednom rečju, često se dešava da procesi integracije i dezintegracije počinju na sličnim ili istim elementima, ali da su im smerovi dejstvovanja različiti, suprotni. Ti različiti smerovi delovanja sličnih ili istovetnih elemenata imaju, po pravilu, za posledicu različite socijalne situacije. Dok dezintegracija ima za posledicu razmrvljenost socijalnih grupacija, međusobne sukobe, trošenje individualne i socijalne energije na rušenje i negiranje, pri čemu se procesi objedinjavanja uglavnom svode na uske socijalne grupe i situacije, gde nema međusobnog ukrštanja znanja, delatnosti i socijalnog delanja, dotle pod integracijom treba u principu podrazumevati ono što povezuje, ali na takav način da se raznolikosti i raznovrsnosti postave kao osnova međusobnog ukrštanja, a ne međusobnog poništavanja, gde socijalne grupe imaju stalnu tendenciju međusobne saradnje i unapređenja, a ne uništavanja, gde se socijalna energija prvenstveno usmerava ka stvaralaštvu, a ne zatvaraju, itd. Ovo su samo neki elementi, a ne celovito određivanje, pojmova integracije i dezintegracije.

2. Oko poimanja tehnologije postoje velike i značajne razlike. Neuputno je, stoga, ulaziti u celovito određivanje tehnologije i njene uloge u društvenim procesima. Radi lakšeg razumevanja osnovnih teza koje zastupamo, ukazaćemo na nekoliko karakteristika koje nam se čine važnim. Ljudi se bave proizvodnjom celog svoga života. To znači da oni proizvode ne samo stvari koje su im potrebne za život, već proizvode i uslove pod kojima će proizvoditi stvari koji im trebaju za život. Ako najšire shvatimo tehnologiju kao princip potreban za postizanje rezultata, onda je jasno da čovek koristi tehnologiju ne samo u proizvodnji materijalnih dobara, već i u upravljanju i organizovanju sopstvenog življenja. Posebno, dakle, naglašavamo da tehnologija kao pojam obuhvata principe potrebne za *upravljanje društvenim poslovima*. Ovo posebno naglašavamo zato što tehnologija upravljanja društvenim poslovima, i to ne samo proizvodnjom, postaje sve prisutnija u društvenoj teoriji, ali izgleda umnogome određuje i savremenu praksu. Ključna teza ovog priloga jesta da se stvaranjem odgovarajućih principa u procesima upravljanja društvenim poslovima, može uticati na integracione ili dezintegracione procese u društvu.

Drugi element koji značajno utiče na određivanje tehnologije i na njeno poimanje jeste onaj kojeg je još Marks isticao, a to je da »kakve će se mašine upotrebljavati, zavisi od odnosa između radnika i kapitaliste« (pismo Akermanu). Drugim rečima, koje će se znanje potrebno za postizanje nekih rezultata razvijati, bitno zavisi od dominantnih društvenih odnosa, od dominirajućih društvenih ciljeva (a oni su uvek određeni parcijalnošću klasnih odnosa), od klasnih sukoba, itd. Time se ne želi poreći da se tehnologija ne može i na dugi način odrediti, ili da se ne može insistirati na manje opštim elementima definisanja tehnologije. Želimo samo istaći da u poimanju tehnologije ne smemo zanemariti da tehnologiju i njenu sadržinu određuju globalni društveni odnosi, da ona nije autohtona i autonomna, već da deluje i trpi delovanje društvenih dominantnih odnosa.

3. S ovog stanovišta poimanja tehnologija postaje veoma važno da li i u kojoj meri tehnologija služi oslobađanju čoveka. Naime, stara je teza, o kojoj govori još Marks, a koja je povezana s poimanjem otuđenja, da postoje periodi ljudskog razvoja i ljudske istorije kada razvoj tehnologije kao izraz datih društvenih odnosa, ili potpomognut datim društvenim odnosima (kapitalističkim), postane »pretežak« za čoveka, počinje da mu nameće druga-

čije racionalnosti od onih koje bi čovek izabrao kao slobodna individua. To ne vodi boljoj egzistenciji i većem dostojanstvu čoveka. Tada dolazi do otuđenja, do bitnih socijalnih i istorijskih poremećaja. Ti periodi traže novo promišljanje odnosa među ljudima, samim tim traže i revolucionisanje postojećih društvenih odnosa, dakle traže da odnosi koji određuju »koje će se mašine upotrebljavati« – kakva će tehnologija biti dominantna – budu promenjeni. Ove promene društvenih odnosa sa sobom nose i promene tehnologije i obratno. Insistiranje na zadržavanju date tehnologije, dakle održavanje dominantnosti date tehnologije, predstavlja održavanje društvenih odnosa koji ne odgovaraju datom društvu, a to se, pored ostalog, iskazuje i u procesima dezintegracije.

4. Ne mogu se »na leđa« tehnologije svaliti sva zla koja su vezana za dezintegraciju, i to iz dva razloga. Prvo, zato što tehnologija ima i integrativnu ulogu, a drugo, zato što tehnologija često predstavlja samo indikator, iako veoma značajan i složen, o pravom stanju društvenih odnosa. Vezana za celinu reprodukcije ljudskog života, tehnologija je danas ušla u sve pore života. Zbog te njene velike prisutnosti, često se čini da je ona odlučujući element u određivanju ne samo sadržaja već i budućeg smera ljudskog življenja. To naročito tvrde oni sociolozi koji smatraju da tehnička racionalnost preuzima ulogu društvene racionalnosti. Tehnologija je, međutim, samo deo, iako veoma važan, društvenih odnosa. Ona ima značaja i uticaja na stvaranje društvenih odnosa, na stvaranje institucija, na njihovo funkcionisanje, ali sama po sebi tehnologija niti jeste, niti može biti određujući faktor. Ukoliko je tehnologija »usaglašena« sa društvenim odnosima, ona ima značajan integracioni efekat. Međutim, ukoliko to nije, ona deluje dezintegraciono. Ono što određivanje integracionih ili dezintegracionih funkcija tehnologije posebno otežava to je što tehnologija: a) deluje i u društvenim poslovima, dakle deo je samog procesa vrednosnog i akcionog delovanja čoveka na druge ljude i na društvo i b) što se kroz tehnološke skokove, koji mogu da se realizuju u delovima društva (podsystemima, institucijama) često stvaraju osnove za nove oblike integracije. Ti tehnološki skokovi, koji su posledica čitavog niza društvenih ekonomskih, tehnoloških, kulturnih i drugih elemenata, do momenta kada postanu dominantni, često deluju dezintegraciono.

Stoga, ako se tehnologija »ocenjuje« sa stanovišta datog podsistema, u nekom trenutku, ona može delovati integrativno ili dezintegrativno u odnosu na dominantne društvene odnose. Međutim, kada se na istu tehnologiju gleda sa stanovišta mogućih budućih procesa, dakle sa stanovišta promena, njena momentalna integrativna uloga može postati dezintegrativna, ili obrnuto – momentalna dezintegrativna uloga ima bitno integrativne perspektive ukoliko doprinosi prevazilaženju datih neprihvatljivih društvenih odnosa.

5. U svetskim relacijama još uvek smo suočeni sa kapitalističkim načinom proizvodnje, te se može tvrditi da novonastajuća tehnologija, kojom kapital teži da očuva svoj dominantni položaj, negativno deluje na većinu zemalja koje se razvijaju. Naime, kriza izazvana ili začeta početkom i sredinom sedamdesetih godina, imala je dvostruki, protivurečen izvor. S jedne strane, usled razvoja (promena) društvenih odnosa koji su nastajali na razvijenoj industrijskoj tehnologiji, sve razvijenija i moćnija industrijska proizvođačka klasa, oslobađanje zemalja u razvoju od počišćih i delimično ekonomskog jarma, jačanje političkih i sindikalnih potencijala proizvođača kako u industrijskim, tako i u zemljama u razvoju, dalje jačanje i razvijanje industrijskog tipa tehnologije (na kojoj je počivao rast *industrijskog kapitalističkog načina proizvodnje* sa svim socijalnim posledicama), postali su kontraproductivni za održanje kapitalističkog načina proizvodnje. Trebalo je, dakle, slomiti socijalnu, ekonomsku, političku i tehnološku osnovu na kojoj je rasla moć »vlasnika« radne snage, a smajvala se moć vlasnika kapitala. To je bio jedan izvor krize. Reakcija kapitala je drugi. Kapital je krizu preokrenuo i razrešio u svoju korist, time što je iskoristio prednosti koje ima kao manipulator finansijskih tokova (kapitala) i kao inovator tehnologije. Naravno, delovanjem putem ova dva kanala, kapital je uticao i utiče na mnoge druge sektore društvenosti. Na planu teorije vraća se »klasičnoj ekonomskoj teoriji«, da bi kapital razbio sopstveni liberalizam i reformizam s kojima u domenu teorije, a kamoli u domenu političke akcije, ne može da izvojuje pobjedu. Tako se sve manje čuje o »postindustrijskom društvu«, a sve više o slobodnom delovanju ekonomskih zakonitosti (prema Galbrajtu, u SAD se na tržištu slobodno formira danas samo 6% svih cena) a u domenu vrednosti rada se predpostavljaju preduzimljivost, kreativnost, agresivnost. Umesto altruizma i međusobnog i međunarodnog povezivanja ljudi, javljaju se egoizam i insistiranje na nacionalizmu, porodičnim i susedskim odnosima, itd., dakle vrši se dezintegracija postojećih dominantnih oblika socijalnog grupisanja i vraća se razmrvljenim oblicima (primarne grupe).

6. Kapital će, kao feniks, ponovo stvoriti perspektive sopstvenog »buma« (ozbiljni nagoveštaji već postoje), na taj način što će razbijati, postojeću socijalnu strukturu u industrijskim i zemljama u razvoju. Obaviće se prestrukturiranje proizvođačkih i najmanjih radnika, da bi se skršila njihova rastuća društvena moć i da bi se time stvorile nove osnove za eksploataciju. Proces zadržavanja (ili otpuštanja) imaju za zadatak da smanje kupovnu moć proizvođača i najmanjka u svetskim razmerama i time smanje troškove njihove reprodukcije, jer se time povećava konkurencija na tržištu radne snage (ili na tržištu kapitala). Međutim, glavni »udarac« dolazi sa razvojem nove tehnologije, koja dovodi do: a) tehnološkog kolonijalizma svih zemalja u razvoju u odnosu na nekoliko tehnološki razvijenih zemalja, b) bitnog prestrukturiranja radnih silojeva, jer vrednosti, znanja i način proizvodnje industrijskog društva (toliko uvreženi u psihi, običaje, način života), koji su dominirali u nekoliko generacija proizvođača, treba promeniti za nekoliko godina, što može da realizuje relativno mali broj proizvođača (uostalom, tek malom broju proizvođača će se i omogućiti da pređu u proizvođače »više faze tehnologije«), c) tehnološka promena ne predstavlja dogradnju u postojećim tehnološkim sistemima, ona predstavlja bitno diskontinuirani razvoj, baziran na drugačijim radnim, organizacionim, ciljnim i obrazovnim pretpostavkama (sve više manipulisanje podacima, znanjima, značenjima, a sve manje manipulisanje sirovinama i repromaterijalom).

7. Radni slojevi u industrijskim i u zemljama u razvoju sve više se osećaju otuđenim, jer se nove promene tehnologije usmeravaju protiv njihovih tek naučenih ili vremenom potvrđenih načina života i rada. Tehnologija ih

prevazilazi, otuđuje, vrednosno i ljudski dezintegrira. Dolazi do civilizacijskih poremećaja, prvenstveno usmerenih na održavanje građanske civilizacije i njene kapitalističke osnove, koju će podržati najproduktivniji neregulacioni socijalni elementi, uključujući i delove proizvodnih slojeva. Ta civilizacija »trećeg vala« (Tofler) imaće za posledicu bitnu reifikaciju i otuđenje velikih slojeva stanovništva, te će se u razvijenim kapitalističkim društvima stvarati sukob između povlašćenih delova kreativnih, nerevolucionarnih delova proizvođačke klase i mase neekreative, izvršne radne snage ostalih proizvođača, koji će ponovo dobiti proleterska obeležja (materijalna, ideološka i akciona). U zemljama u razvoju, cele socijalne zajednice (države) dobijaju položaj »proletarizovanih«. Njihova socijalna integracija će se graditi ili nastojati da se gradi na industrijskom, znači nižem nivou proizvodnje i tehnologije, te će se, na taj način, realizovati stari kapitalistički koncept poddeljenosti sveta u više hijerarhijskih proizvodnih krugova.

8. Jugoslavija je poslednjih petnaestak godina u velikoj meri podlegla strategiji međunarodnog kapitala o finansijskoj i tehnološkoj podređenosti. Razlozi za to su mnogobrojni i različiti. Treba, međutim, naglasiti da su postojali indikatori koji su upozoravali na moguće negativne posledice na položaj i perspektivu Jugoslavije, koji su iznošeni sredinom sedamdesetih godina, ali nisu vrednovani od politike. Međutim, nas interesuje u kojoj meri je tehnologija doprinela integraciji ili dezintegraciji jugoslovenskog društva. Pre toga moramo da kažemo da se, bez obzira na semantičke prepirke o prisustvu ili odusretu krize, u svakodnevnoj realnosti susrećemo s nedovoljnom proizvodnjom energije, padom proizvodnje, značajnim padom životnog standarda, sve jasnijim pojavama socijalnih razlika, povećanom nezaposlenošću, političkom restrikcijom, velikom inostranom zaduženosti, itd. Treba, takođe, reći da iako ovo stanje traje već nekoliko godina, nema ozbiljnih socijalnih poremećaja. Dakle, s jedne strane deluju ozbiljni dezintegracioni faktori, a s druge, na socijalnom planu, ti dezintegracioni faktori ne ispoljavaju se na način na koji bi se očekivalo, što znači da se integracioni faktori nalaze van tehnološkog, ili da su oni mnogo jači nego što se to obično smatra u našoj teoriji.

9. Veliki transfer tehnologije, koji se obavio za poslednjih petnaestak godina, imao je integrativne i dezintegrativne posledice u Jugoslaviji. Te posledice, ovom prilikom razmatraćemo samo na dva nivoa. Na nivou tehnologije upravljanja ljudskim poslovima, dakle primene znanja u upravljanju društvenim poslovima, na nivou integracije ili dezintegracije procesa proizvodnje pod uticaj transfera tehnologije. Osnovna teza kada se radi o tehnologiji i upravljanju društvenim poslovima (od globalnog društva do OOUR-a) jeste da je u tom periodu došlo do suštinskog sukoba između projektovanih i proklamovanih ciljeva upravljanja društvenim poslovima (razvoja samoupravljanja) i tehnologija upravljanja koje su uvožene paralelno sa transferom proizvodne tehnologije. Ta diskrepancija je donekle normalna, jer i razvoj socijalističkog samoupravljanja, tačnije rečeno revolucionisanje društvenih odnosa, pretpostavlja stalni sukob između projekta društvenosti kao slike budućeg i realiteta društvenosti kao odnosa postignutog. Međutim, disparitet između zamišljenog i realnog je rastao ne kao posledica sukoba u uspostavljanju novih revolucionarnih relacija, već kao bitan prodor projekta »tuđih« tehnologija, a samim tim i »tuđih« racionalnosti upravljanja. Normalno je, takođe, da u »zdravom sistemu« proizvodnje dolazi do stalne neravnoteže, do diverzifikacije samog procesa proizvodnje na globalnom planu, jer to je jedini mogući način razvoja proizvodnih snaga. Pod uticajem snažnog transfera tehnologije, diverzifikacija nije sledila pravce zamišljene projekta, te nije izražena u stalnom nastojanju razvoja socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa. Samim tim, osnove tehnološke integracije su sledile sasvim drugačije tokove, u kojima su tehnološke celine, kao osnova integracije, sve više težile teritorijalnim celinama (republike, opštine), kao osnovama vladanja, a ne privrednoj integraciji, čime se bitno narušavao dalji razvoj socijalističkog samoupravnog produkcionog odnosa.

10. Kada se govori o tehnologiji upravljanja društvenim poslovima, mora se imati na umu da su sve veće »tehnološke revolucije« u prošlosti bile praćene ili su im prethodile ozbiljne i često temeljne inovacije u tehnologijama (znanjima) upravljanja društvenim poslovima. Makijaveli, Viko, Dekart, Spinoza i plejada mislilaca između njih prethodili su a ne sledili tehnološkoj revoluciji. Tehnološka revolucija koja je zabeležena u XVII veku mogla je da dobije u zamahu, da ukaže na sve svoje revolucionarne domašaje, tek kada se tokom dva veka (XIV i deo XVII) razvijala socijalna misao razvijala nova tehnologija upravljanja društvenim poslovima. Burnom razvoju kapitalizma sredinom ovog veka prethodila je nova tehnologija (znanje), koja se ponekad pojednostavljeno naziva »državni kapitalizam«. Danas se događa nešto slično. Tehnološke inovacije nisu same sebi cilj. One se skoro paralelno, istina u veoma zgusnutom istorijskom vremenu, razvijaju se teorijom koja omogućava nove načine tehnologija upravljanja društvom. Kao što je za razvitak civilizacije parne mašine i industrijskog načina proizvodnje trebalo prethodno stvoriti centralizovano-hijerarhijske društvene sisteme (taj proces najbolje opisuje De Tokvil u delu »Stari režim«), tako je i za stvarni razvoj »nove, savremene tehnologije« bilo neophodno prethodno ili paralelno stvoriti nove odluke tehnologije upravljanja društvenim poslovima. Te tehnologije (znanja) niti su do kraja formirane, niti su u ovom slučaju jednom zauvek date, ali ono što je nesumljivo jeste da one nastaju. Njihova osnovna karakteristika jeste smanjenje prinude centralizovano-hijerarhijskih integracija i organizacija i njihovo zamenjavanje »sistemskim« vizijama integracija, u kojima se na račun vertikalnog sve više nameće horizontalno povezivanje, gde integracija sve više opstoji na konsenzusu koji ne počiva na fizičkoj, ekonomskoj, spoljnoj prisili, već sve više izrasta ili će izrasti iz konsenzusa internizovanih informacija, značenja, znanja. Ta internizacija sa sobom nosi nove oblike vrednosti, načine socijalnog delanja, pa samim tim i nove oblike manipulacije i tehnologije upravljanja društvenim procesima. U takvim nastajućim sistemima dolazi do veće teritorijalne atomizacije društvenih celina, organizovanih sada na centralizovanim vrednostima znanja, značenja i informacija, što daje privid veće slobode i autonomije kako pojedincu, tako i manjih društvenih grupa. Međutim, integracija se obezbeđuje tehnologijama upravljanja koje ograničavaju, bolje rečeno manipulišu informacijama i znanjima, potrebnim ne samo za opstanak malih grupa, nego za opstanak celine društva. Promena, dakle, ide od onih metoda i tehnologija

upravljanja koje su bile prigodne za oblike socijalne integracije zasnovane na manipulisanju »spoljnim« silama, faktorima (kapital, fizička sila itd.) do onih koji idu za integracijom zasnovanom na »endogenim« faktorima (znanje, informacije, značenja, vrednosti itd.). Dok je dominantan način opredmećenja čoveka u industrijskom društvu kroz stvari koje proizvodi i koje zatim njime upravljaju, izgleda da je dominantni oblik postvarenja koji se najavljuje – masovna proizvodnja ideja (informacija, značenja, znanja, vrednosti), koje postaju prvenstveni uslovi ljudskog življenja, delanja, ali i otuđenja.

11. Jugoslovensko društvo, jugoslovenski projekat drugačijeg društvenog i istorijskog razvoja polazio je i polazi od bitno drugačijih premisa društvenog organizovanja. Nagli socijalni razvoj (ekonomski, politički, kreativni itd.), nakon početka suštinskih primena socijalističkog samoupravljanja, potvrdio je stav da se samo stalnim kreativnim stvaranjem možemo razvijati kao društvo. Socijalističko samoupravljanje je, dakle, sledilo već očituvanu istorijsku tendenciju da je neophodno stvoriti određene koncepcije socijalnih okvira, zasnovati osnovu tehnologije upravljanja društvenim poslovima da bi se razvila tehnologija proizvodnje stvari. U proteklom periodu došlo je do ozbiljnih zaostajanja u razvoju socijalističkog samoupravljanja. Na planu tehnološke inovacije, za poslednjih petnaest godina doživeli smo čak ozbiljne debakle, jer se tehnologija proizvodnje nije ni najmanje vezivala za projekat društvenog i istorijskog razvoja, već je isključivo predstavljala kopiranje tehnologija razvijenog industrijskog i postindustrijskog društva. Da budemo precizni, niko ne traži stvaranje socijalističke samoupravne tehnologije, jer to je glupost, pogotovu kada se radi o relativno maloj socijalnoj zajednici kakva je Jugoslavija. Radi se, međutim, o tome da je transfer tehnologije, koji je nekritički socijalno izvršen, doprineo povećavanju dezintegracionih procesa. Nekritičko preuzimanje tehnologije se iskazuje u: a) tome što se preuzimala bilo koja tehnologija, nezavisno od toga da li postoji tehnologija koja bi bila saglasnija sa socijalnim projektom od one ponuđene, b) u tome što nije izgrađena strategija tehnološkog razvoja koja bi bila saglasna socijalnom projektu, te nije ni bilo kriterija vrednovanja transfera tehnologije (što, recimo, nije slučaj sa SAD, koje imaju svoj zakon o »Technology assessment«, kojim se određuje koja tehnologija može da se razvija i koja može da se uvozi sa stanovišta društvenih opredeljenja SAD). Nepostojanje kriterija za transfer tehnologije jasno govori o tome da integrativna funkcija, kao i funkcija socijalnog projekta, nije figurirala kao kriterij. Bitni kriteriji su bili novost (savremenost) tehnologije i efikasnost (povećavanje produktivnosti rada). Međutim, pošto su ova dva kriterija eminentno socijalna, oni, u stvari, nisu funkcionisali. Kupovali smo tehnologije druge, treće generacije (koje su se često pokazale kao prihvatljive), ali i stvarno nove tehnologije, sa kojima nekada nismo znali šta da radimo, jer se nisu uklapale u proizvodne ciljeve i napore društva. Pad produktivnosti, koji traje već nekoliko godina, pokazuje da je produktivnost prvenstveno socijalno određena, a ne tehnološki. Kada bi povećanje produktivnosti bilo tehnološki determinisano, zbiljsko i naglo povećanje naših tehnoloških osnova ne bi nikako moglo da ima za posledicu pad proizvodnje.

12. U praksi je transfer tehnologije za proizvodnju delovao na stvaranje integrativnih procesa koji su bili bitno drugačije orijentisani od socijalnog projekta socijalističkog samoupravnog društva. To je bitno narušilo integracione tokove koji su proklamovani u javnim političkim i društvenim opredeljenjima. Integracioni procesi su se, kada se radi o transferu tehnologije za proizvodnju, iskazivali uglavnom u tri pravca. Prvi, ne po rangu, integracija se realizovala u proizvodnom procesu, i to uglavnom povezivanjem jugoslovenskih OOUR-a po osnovi od koga je tehnologija kupljena sa proizvodnim potencijalima, potrebama i planovima multinacionalnih (transnacionalnih) i stranih firmi. To je dovelo do dezintegracije proizvodnih procesa unutar samih radnih organizacija, zbog tehnologije različite provinijencije, zbog prenošenja na »jedinstveno« jugoslovensko tržište međunarodnih sukoba i borbi za monopol velikih firmi. To je dovelo do daljih oblika integracije OOUR-a u »svetski proizvodni sistem«, ali i do oblika dezintegracije unutar Jugoslavije. Takav transfer tehnologije je dovodio do toga da se razvojni planovi OOUR-a, zbog uvezenih tehnologije, u velikoj meri određuju u skladu sa potrebama matičnih firmi iz inostranstva. Nedostatak repromaterijala i sirovina, velike potrebe za uvozom opreme, samo ukazuju u kojem pravcu je išla integracija nametnuta transferom tehnologije.

Drugi je bio pravac integracije koji se realizovao u našim uslovima. Pošto su strani investitori i proizvođači tehnologije morali da pregovaraju ne samo sa privrednim, već i sa društvenim i političkim subjektima, jer njih ne interesuje da u svoje sisteme integracije uvuku samo fabriku (uostalom, to je i nemoguće), toliki transfer tehnologije doveo je i do stvaranja posebnih pregovaračkih i partnerskih celina – a to su opštine i delimično republike. Opštine su ispale najpogodnije, jer za transfer tehnologije u jednu opštinu (pogotovu ako se radi o nerazvijenijoj), procesima zasnovanim na uvezenoj tehnologiji podvrgao tu opštinu u velikoj meri svom negativnom ili pozitivnom uticaju. To je omogućeno »utvrđivanjem« suvereniteta opštine, ali i stranih partnera. Transfer tehnologije je morao rezultirati znatnom dezintegracijom, jer je zbog navedenih opštinskih uslova došlo do masovnog sukoba svetskih firmi na našem relativno malom i nerazvijenom ekonomskom prostoru. Republike nisu bile glavne udarne sredine »napada« multinacionalnih kompanija, jer se na našem, za svetske uslove relativno otvorenom tržištu, kupovina opreme (po potrošnji opreme samo u 1981. godini bili na 4. mestu od 127 istraživanih zemalja, a po ličnoj potrošnji na 123) mogla obezbediti i kod konkurentskih firmi. Zbog te konkurencije, simbioza političke moći i transferisane tehnologije je daleko bolje funkcionisala u manjim teritorijalnim zajednicama (regionu, opštini). U nekim granama, u kojima je i u svetu konkurencija kada se radi o tehnologiji smanjena, grane su preuzimale ulogu opština. Dolazilo je, dakle, do značajne teritorijalne i granske dezintegracije.

Treći pravac se odnosi na organizaciju rada, koja je u našim društvenim uslovima bitno povezana sa procesima samoupravljanja u radnoj sredini i društvu. Sve veće nametanje organizacije rada vezane sa transferisanom tehnologijom (kriteriji efikasnosti, produktivnosti, osnova organizovanosti kao što su poslušnost, izvršni rad, hijerarhizacija itd.), nasuprot relativno slabim naporima i uspehu u razvijanju organizacije rada koja bi odgovarala i da-

to tehnologiji, ali i socijalističkom samoupravnom projektu, bitno je uticalo na smanjenje dometa samoupravljanja u radnoj sredini i društvu. Sve su češći slučajevi da se »osvojeni« samoupravni procesi posle unošenja nove tehnologije, zbog racionalizacije proizvodnje, efikasnosti (a pri tome se zaboravlja da su one uvek društvene a ne tehničke), gube i zamenjuju »boljim«, koje jednom rečju možemo veoma široko nazvati tehnokratskim. Povlačenje, i to znatno, samoupravnih procesa pred naletom tehnokratske prakse u proizvodnji najbolje se vidi u dominantnom uticaju i vlasti poslovnih organa u OOUR-u, u nazadovanju uloge i uticaja radničkih saveta, itd. Procesi u proizvodnoj sferi imali su i šire društvene posledice. Međutim, za sada samo da naglasimo da je tehnokratizacija imala i ima bitno dezintegracione posledice, što se delimično ogleda i u onome što nazivamo oourizacijom ili označavamo pod radnom organizacijom kao federacijom OOUR-a. Vlast u privredi je razmrvljena na OOUR-e, tako da kada se radi o radnim i složenim organizacijama, možemo pre da govorimo o prividu nego o njihovom stvarnom postojanju. Naravno, taj se problem neće rešiti ukoliko tehnokratska rešenja popnemo za jednu stepenicu više – na nivo radne ili složene organizacije. On se može rešiti samo ukoliko se radi na osnovama samoupravne integracije OOUR-a.

13. Na globalnom socijalnom planu procesi dezintegracije u proizvodnji su se u mnogo čemu iskazali na protivrečan način. Naime, s jedne strane, da bi se zastavila tehnokratska dezintegracija proizvodnje (kako je opisano), opadanje proizvodnje itd, sve je više jačao državno-teritorijalni imperativ. Etatičko, administrativno i birokratsko upravljanje i integracija su se pokazali kao jedina moguća oružja za suprotstavljanje tehnokratskoj stihiji i dezintegraciji. S druge strane, teritorijalno-državni princip, s obzirom na naš politički sistem (zbog nepostojanja dominantnog jedinstvenog državnog mehanizma, kao u većini industrijskih zemalja Evrope, već priznavanja republika kao nosilaca državnosti), teže se odupreo međunarodnoj i domaćoj tehnokratiji, što je imalo posledicu, kao što je već naglašeno, međusobno povezivanje nosilaca etatičko-birokratskih rešenja, ali i njihovo podleganje interesima, potrebama i argumentima tehnokratije, zasnovanim na tehničko-teritorijalnoj dezintegraciji našeg društva. Etatizacija je, dakle, s jedne strane doprinosila integraciji, zasnovanoj na teritorijalnoj osnovi, na birokratskim kriterijima, ali je s druge strane dovela i do dezintegracije koja je posledica različitih interesa pojedinih birokratskih grupacija, posledica uticaja tehnokratskih raznovrsnih interesa, ali i posledica zajedničkog delovanja tehnobirokratskih elemenata (interesantno je, opet, da se ta simbioza najbolje realizuje na nivou opštine).

14. O ulozi radnih slojeva kao integracionom socijalnom faktorom manje se kod nas razgovara. Nauka i politika su daleko više usredsredile svoju pažnju na teritorijalne i nacionalne faktore integracije. Radnička klasa je dakle, i verbalno veoma malo figurirala kao integrativni faktor u društvenim razmerama. To je pogotovu tačno kada se radi o tehnologiji, jer radnici nikada nisu u nas imali ni najmanjeg uticaja na izbor tehnologije, zato što se to, smatralo i još uvek se smatra, prevashodno stručnim a ne društvenim pitanjem (interesantno je, recimo, da se radnici u Švedskoj bore za pravo veta radnika kada se radi o uvođenju novih tehnologija – i delimično u tome uspevaju). Dakle, svi mogući dezintegrativni oblici delovanja transfera tehnologije, po nekoj ustaljenoj logici, ne spadaju u domen interesovanja radnika, pa ni samoupravljanja, jer su to, kako smo rekli, prevashodno stručna pitanja. Naravno, bilo bi apsurdno pripisati transferu tehnologije sve nedostatke koji su vezani za našu sadašnju kriznu situaciju. Transfer tehnologije je imao i društveno pozitivne rezultate (povećanje produktivnosti u jednom periodu, uključivanje Jugoslavije u svetski pravnoekonomski sistem, povećanje nivoa proizvodnih snaga i sl.).

Kao što je rečeno na početku ovih teza, u nas nema bitnih socijalnih poremećaja, iako je nivo kupovne moći u 1983. smanjen u odnosu na 1969. godinu (praktično je nestalo 14 godina društvenog rada), produktivnost opada, povećanje cena je takvo da je svako zadovoljan ako neki proizvod poskupi manje od 25%, itd. Jedini ozbiljni pokazatelj da su proizvodni slojevi nezadovoljni sadašnjim stanjem je tihi protest smanjena produktivnosti (naravno, celina pada produktivnosti zbog opšte neorganizovanosti u proizvodnji, nedostatka repromaterijala, zavisnosti od stranih partnera itd, ne može se pripisati samo radnicima). Zašto proizvodni slojevi, i pored ozbiljnih razloga, nisu pokazali svoje nezadovoljstvo na vidljivi način? Samo ovo pitanje zahteva posebno istraživanje. Da ukažemo na dva moguća razloga. Prvi se sastoji u tome da je socijalna homogenizacija proizvođača kao socijalne klase ipak nešto veća nego što se često želi verovati ili što se u manifestnom obliku pokazuje. Latentna homogenizacija i »privrženost« klasnim interesima može delimično da objasni zašto postoji relativno veliki stepen komunikativnosti značenja među proizvođačima širom zemlje, zašto su idejno-vrednosne strukture proklamovanog socijalističkog samoupravnog projekta još uvek u manifestnoj i latentnoj meri prihvatljive. Drugi razlog o kojem treba razmišljati, a on je povezan sa prvim, jeste taj što bez obzira na sve (normativizam, okamenjenost, nefunkcionalnost itd.), samoupravljanje kao projekt, ali i kao deo neke funkcionišuće realnosti, proizvođačima daje neka prava, mogućnosti delanja, pa čak i nametanja nekih svojih interesa. Samoupravljanje još uvek omogućava, iako ne na zadovoljavajućem nivou, iznošenje stavova, interesa i borbu za njihovo realizovanje. To se vidi u tome što se niz sukoba do kojih dolazi u proizvodnim organizacijama može rešiti putem samoupravnih mehanizama, ali i u tome što se preko tih mehanizama i iskazuje najveći broj sukoba. Pored problema vezanih za samu proizvodnju, verovatno najčešći problemi sa kojima se susreću radne organizacije su međuljudski odnosi. Čini se stoga opravdanim pretpostaviti da kao integracioni faktori među proizvodnim slojevima, pored ostalog deluju socijalna solidarnost proizvođača kao klase, i kao drugo, tu funkciju imaju postojeći oblici i sadržaji, kao i projektovane perspektive razvoja samoupravljanja. Naravno, sastavni deo ove procene je da se na faktore integracije mora gledati u kontekstu stalnih socijalnih promena i da je njihova validnost realna samo u tom kontekstu.

četiri pesme

đorđe kuburić

dim I

Mozart

kiša. kap-
lje tiho, lepršavo. niz
razređeni dan, plavi plahi suton.
soba brižljivo za-
tvorena i mračna kao unutrašnjost violine. i
zrak sunca, jédan i tanak, oštar poput
strune pro-
vlači se kroz modre kapi, paučinasti rondo. i
isparava

se, brzo, i blago. kao
dim nedopuštene cigarete što ne-
staje kroz kišovit prozor.

DIM II

Beethoven

ZID
JE RAZ—
IGRAN (kao san) i prugast. crno-
-bele dirke iskaču odasvud i
smiruju
me
uznemiruju. u
noći, u
gluho doba, razaznajem tonove. kucanje. ta-ta-
ta-ta. ali

ne u-
lazi niko. niti
peva. snovi se
kovitlaju zidom i
zaokružuju
u fini, pravilni disk što se dimi i sija mrtvim
sjajem. kao

meseč koji se o-
kreće
i nestajući zauvek uzalud
čeka da prođe san.

DIM III

Debussy

NOĆ
TEČNA ZLATASTA BOJA VINA
ZGUSNUTA KAO MORE (kao zvuk)
miriše na dim davno zapaljene sveće. plamen,
krhak i nežan ne
gori. ne
pali. ali
dimi. ali
sija. "svetlost
kao med curi" i preli-
va se (preli-
d) u sitne kapi. u zvezde
tinjalice što složno padaju sa raspevanog neba.

* M. Pavlović, Nokturno I

DIM IV

Chopin

vrača
se. si-
lazi stepenicama sa kojih isparava
se noć, prosuta
voda. do-
lazi sigurno ali sporo, opterećena teškim
vlažnim nokturnom. menja tempo
intonaciju, klizi i tocilja se.
gamiže i vrti se na 33 okretaja. iz
očiju prosipa vodu i svetlost. prilazi
mi mirno, skoro strasno. dok
pokušavam da je usnim, okreće
se naglo i smerno, ostavljajući
me u stubu svetlućavog dima
(kao i uvek).